

miát az 1839/40-es országgyűlésen, a sajtóban és a büntetőjogi bizottságban 1842-ben bekövetkezett haláláig (39–75.). Dénes elutasítja Szekfű Gyula sokak által átvett értékelését a liberális és a fontolva haladó program konvergenciájáról, de azt is hangsúlyozza, hogy Dessewffy Aurél elképzelése valóban új volt. A „*csontkonzervatív*” (Dénes kifejezése), minden változást elutasító magatartással szemben, a Habsburg-államrezonon összeférő reformok keresztülvitelét javasolta a magyar intézményrendszer működési szabályai szerint. Az 1839/40-es országgyűlés törvényalkotási mérlege ezt a koncepciót igazolta.

Az önálló gondolkozású, magát kezdeményezésre jogosító Dessewffy Aurél halála után a kormányhű jobboldal vezér nélkül indult el a pártalakítás felé. Dénes érdeme, hogy széles anyagismeretre épített biztos elemző képességgel mutatja be a vezér nélkül maradt konzervatív gárda szellemi vezérkarának eszméit és írásait. Gondolatmenetük szánalmasan abszurd. Azt próbálják önmagukkal és választóikkal elhitetni, hogy a régi rendszer két pillérét, a birodalmi abszolutizmust és a feudális jog- és kiváltságrendszert bizonyos korszerűsítő intézkedések árán fenn lehet tartani, s azt, hogy fenntartásuk az ország létérdeke (172–178). A nagy történeti szintézisek kellő figyelmet szentelnek a Kancellária, a Helytartótanács, a főrendi és a követi tábla kulcsfiguráinak, akik Metternich 1844-ben megfogalmazott irányelvei szerint szervezték – eredménytelenül – a kormánypárt győzelmét a megyei és országgyűlési választásokon (Apponyi György, Jósika Samu, Majláth György, Szögyény László, Zsedényi Ede, Babarczy Antal, Somssich Pál). Arról a két konzervatív tollról, Kállay Ferencről és Liphay Sándorról, akik a *Nemzeti Újságban* és a *Budapesti Híradóban* számtalan cikkben

támadták és cáfolták a liberális érveket és célokat, a tízkötetes magyar történelem hallgat, a Hóman–Szekfű ötödik kötetében a nevüket csak a bibliográfiában lehet megtalálni.

Dénes bőven idézi mindkét szerzőt. Érveik a liberális ellenzék belső reformtervei ellen súlytalanok voltak, ezt nyilván maguk is tudták, ezért jobban bíztak a nemzetközi érvek meggyőző erejében. Hogy az Osztrák Császárság nagyhatalmi állása összeurópai érdek, ezt a baloldal sem vonta kétségbe. Kállay és Liphay, mint a két másik vezető konzervatív cikkíró, Dessewffy Emil és Szécsen Antal, ennél továbbmentek. A felülről irányított, nyugodt porosz és osztrák haladás (és az arisztokráciát tisztelő angol alkotmányosság) követését javasolták, a magyar elmaradottnak a birodalomba való betagozódással, a rendezett osztrák modernizáció átvételével lehetne szerintük véget vetni (121–178.). Liphay egy mérsékelt arisztokratikus és egy mérsékelt demokratikus pártból álló, és a kormánnyal együttműködő centrum hegemóniájáról álmodott (140.) – a birodalmi államrezont elfogadó konzervatív realizmus erre az utópiára épült.

Kérdés, hogy a konzervatív publicisták mennyiben saját nézeteiket fejtették ki, és mennyiben vették át a kormánydiskurzust. Kállay zsidóemancipáció elleni offenzívája 1847 nyarán (134–136.) nagy valószínűséggel spontán, közvetlen oka pártpolitikai. Az ortodoxiától távolodó zsidó elit egységesen és országosan a liberális ellenzék támogatja.

Az idézetek nyilvánvalóvá teszik, hogy 1842 után a konzervatív tábornak egyetlen nagytehetségű politikusa volt, Szécsen Antal. Ő lépett fel, 1843-ban majd 1847-ben, a horvátok és a többi nemzetiségek számára elfogadhatatlan magyar nyelvi követelések mérsékléséért (84–88. és 148–152.), és 1846-

ban ő fogalmazta meg teljes világossággal az alakuló Konzervatív Párt ultimátumnak is felfogható üzenetét a politikai osztályhoz: amíg az alsó táblán az ellenzék a többség, a reformok nem vihetők keresztül, mert nincs egyeztetésre lehetőség a kormány és az ellenzék között. A reform feltétele tehát konzervatív többség az országgyűlésen (184.).

Valószínűnek tűnik, hogy a történeti irodalom azért hanyagolta el Kállay, Liphay, Szécsen és Dessewffy Emil cikksorozatait, mert ellentétben a két nagy, azóta is gyűrűző Széchenyi–Kossuth- és centralista–municipalista polémiával, az 1849 utáni kurzus a konzervatív propagandát végzetesen kompromitálta, megfosztotta az utóélet lehetőségétől. Az Asbóth János óta többször útjára indított konzervatív mítosz soha nem számíthatott igazi közönségsikerre. Nem volt, és ma sincs számára hely. A mindenki által legitímnek tekintett, százhatvan év óta egymással rivalizá-

ló és egymást erősítő Széchenyi-, Kossuth- és Deák-kultusz betölti a teret. Mindaddig nem akadt kutató, aki vállalkozott volna a konzervatív–liberális sajtóviták (*Világ, Budapesti Híradó, Nemzeti Újság* versus *Pesti Hírlap, Hetilap*) anyagának kiadására. A *Liberalis kihívásra adott konzervatív válasz* és Dénes Iván Zoltánnak a vitacikkekben szintén bőven idéző másik monográfiája, *Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitáskeresés a 19–20. századi Magyarországon* (Új Mandáum, 2001), azt bizonyítják, hogy egy ilyen forráskiadvány, akár papíron, akár a hálón gazdagabbá és pontosabbá teszi a magyar pluralizmus történetének ismeretét. (Dénes Iván Zoltán: *Liberalis kihívásra adott konzervatív válasz. Eszmetörténeti Könyvtár. Budapest: Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, 2008.*)

Kecskeméti Károly
történész, levéltáros

Van-e a történelemnek elmélete? Történetelmélet I–II. Szerkesztette Gyurgyák János és Kisantal Tamás

Az 1990-es évektől kezdődően a magyar társadalomtudományos irodalomban, illetve a könyvkiadásban jelentősen megszaporodott a történelem elméleti kérdései (azaz a történetelmélet) iránt való érdeklődés. Az itt ismertető kötetek kapcsán mindenekelőtt az a kérdés vetődik fel, hogy van-e a történelemnek tulajdonképpen elmélete? A kötetek ugyanis ezt a címet kapták, jogos tehát annak a kérdésnek a felvetése, hogy beszélhetünk-e egyáltalán ilyesmiről; másrészt ez a probléma szerintem a kötet beosztását, az itt bemutatott igencsak terjedelmes anyag elrendezését alapvetően befolyásolja.

Meglátásom szerint a kérdés (elsősorban persze történészi/történeti szempontból) alapvetően nemmel válaszolható meg, s mindez előrevetíti már a kötetekkel kapcsolatos legfontosabb kifogásomat.

Szerintem ugyanis ebben a formában a kötetek használhatósága (bármilyen szempontból) igencsak kérdéses. Hiszen az anyag elrendezése a következőképpen valósult meg: az első kötetben egy alapvetően bibliografikus jellegű bevezetés (ami persze – s ez az én, továbbiakban kifejtendő tézisemet erősíti – nagyrészt kronologikus) után található a *Mi a történelem?*, *Mi a történeti tény?*, majd *A történelem értelme, iránya, és haszna* című fejezetek. A másodikban pedig *A történeti megismerés, megértés és magyarázat* (önmagában is külön kötettel felérő, több mint nyolcvan oldalas alfejezet), majd *A történeti elbe-*

szélés és a történelem retorikája, illetve *A történelem védelmében* című fejezetek.

Értem én, hogy a rendszerezés itt olyasmi alapon történt, hogy a történetelmélet foglalkozhat a történeti tény mibenlétével, a történelem általános menetével (mondjuk a történelmet mozgó fő tényezőkkel, a történelem ontológiájával) vagy a történelem megismerésének, ismeretelméletének a kérdésével. Kérdéses viszont máris, hogy a történelem ismeretelméleti jellegű problémái mennyiben választhatók el a történeti tény problémájától, és mi indokolja a történeti elbeszélés és a történelem retorikája külön fejezetekbe történő illesztését, hiszen ezek alapvetően elválaszthatatlanok az ismeretelméleti kérdésektől. Ráadásul, ebbe az elrendezési módba igen nehezen illeszthetők a történészek véleményei, akik a megelőző történetelméleti-történetfilozófiai fejezetekben természetesen alulreprezentáltak, s akik ilyenformán mintegy tisztos kivülállókként az utolsó fejezetbe, egyfajta függelékként kerülnek.

Véleményem szerint ugyanis a történelemnek (történészi, de részben talán filozófusi szempontból) nincsen a tulajdonképpeni értelemben vett elmélete, hanem „csupán”/„pusztán” története van, s e kötetek feldolgozása, értelmezése és „hasznosítása”/„megemésztése” (végül is egyetemi tankönyvnek készültek) csak ebben a tekintetben, tehát csak történeti alapon lehetséges.

(Megjegyzem: mindezzel nyilván a kötetek szerkesztői is szembesültek, hiszen az egyes fejezeteken belül immár kronologikus rendben haladva mutatják be az általuk legjelentősebbnek/leginkább reprezentatívnak tartott szerzőket. Itt viszont az a megjegyzés tehető, hogy – Benedetto Crocét felidézve – a kronológia még nem történelem.)

Tehát úgy gondolom, hogy az itt kiadott (egyébként még a nemzetközi szakirodalmat tekintve is páratlanul gazdag) anyag feldolgozása, „megemésztése” mindenekelőtt történeti alapon lehetséges, s aki ezzel próbálkozik, nem spórolhatja meg azt, hogy valamilyen összefüggő képet alakítson ki a történetfilozófia 18. századtól való kialakulásától kezdve a további „fejlődéséről”, valamint a történetírás/történettudomány ennél lényegesen hosszabb alakulási folyamatáról. Tisztaiban vagyok persze azzal, hogy a „fejlődés” fogalma egyesekben mindjárt averziót kelt, s valamiféle identitás megalapozásának gyanúja merül fel. De a „fejlődést” további explikálás nélkül egyelőre idézőjelben használom, s az már valamit sejtet, hogy a „haladás” fogalma fel sem merült.

Úgy vélem, hogy ezen „fejlődési” vonal keretén belül értelmezhetők olyan fogalmak, mint historizmus, pozitívizmus, szellemtörténet, neopozitívizmus, strukturalizmus, hermeneutika, posztmodern, *posthistoire* stb. Úgy vélem, hogy lehetetlen mindezen fogalmak esetén a történetírásra való lecsapódás vizsgálatát mellőzni, s ezért – felfogástól függően – nyilván utalni kell felvilágosodásra, romantikára, liberalizmusra, marxizmusra, konzervatívizmusra stb., de – úgyszintén felfogástól függően – kritikai történetírásra, professzionalizmusra vagy szcientista történettudományra is.

Hogy mindennek milyen konkrét megvalósítási lehetőségeire gondolok, arra csak egy példát szeretnék felhozni, mégpedig a szellemtörténetét.

Amint az idevágó kutatásokból kiderül, a szellemtörténetet számtalan aspektusból körüljárta már a szakirodalom (még ha, mint azt már felbukkanásakor sokan kritizálták, soha senki nem adta meg egyöntetű meg-

tározását), s a kötetben felhozott számos szerző és szöveg értelmezhető a szellemtörténet fogalmát és kategóriáját használva. Főként akkor, ha kitérünk a 19. századi historizmushoz, de legalább ennyire a pozitívizmushoz való viszonyára, a vele szinte egykorú neopozitívizmusra s később a posztmodernre, amely – Frank Ankersmit meggyőző, noha persze vitatott érvei szerint – ennek egyenes ági leszármazottja.

A szellemtörténet kapcsán (értelmezéstől, hangsúlytól függően, amely természetesen nyitott, több-, de nem határtalan és végtelen szólamú) lehet elemezni annak előzményeit, például a kötetben szereplők közül számosat, így Johann Gottfried von Herdert és Giambattista Vicot a 18. századból.

A 19. századból azután lehet folytatni Georg Hegellel, Leopold von Rankéval, Jacob Burckhardttal, Friedrich Nietzschével stb. (hogy – Nietzsche kivételével – csak a kötetekben szereplőket említsem). Itt nyilván lehet érzékeltetni, hogy (értelmezéstől függően) ki milyen szemszögből előzmény. Például Herder a „népszellem” fogalmával, ha a nemzeti jellemtant a szellemtörténet organikus összetevőjének tekintjük; illetve Rankét említhetjük, ha fontosnak tartjuk Friedrich Meineckét és a „külpolitika elsőbbségét” valló konzervatív felfogást; valamint Vicot, Nietzschét, Burckhardtot, ha a kultúr-, de inkább a civilizációkritikához és a hanyatlás-elméletekhez keresünk előzményeket.

Jól lehet érvelni amellet is, hogy a szellemtörténetnek van egy többé-kevésbé körülhatárolható ismeretelméleti pozíciója. Mert (bármilyen nagy különbségek vannak is közöttük) kétségtelen, hogy Wilhelm Dilthey, Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert, Georg Simmel, Max Weber megegyeznek a természettudományokkal szembeállított,

önálló kultúr-, illetve szellemtudományok tételezésében. Ez *par excellence* szellemtörténeti pozíció, s szövegszerűen bizonyíthatjuk egymásra való nagy hatásukat (épp a kötetek textusai alapján) az élmény, „beleérzés”, idio-grafikus és nomotetikus tudományok megkülönböztetése, értékvonatkoztató módszer, valamint a nevezetes toposz, az „ideáltípus” kapcsán. Utóbbi áll leginkább közel a „racionális” fogalmakat alkotó szociológiai megközelítéshez, de alapjában mégis a szellemtörténeten belül marad.

Ezzel az ismeretelméleti pozícióval, amely (a számos különbség ellenére) mégiscsak a művészetek felé közelítheti a történelmet, szoros összefüggésben áll a szellemtörténetnek a történelem mibenlétééről, ontológiájáról, fő mozgórugóiról való elképzelése. Ennek egyik alapvető konstituense például Dilthey *Weltanschauung*-ról, a világnézetekről szóló tana, vagy Max Webernek, Ernst Troeltschnek, Werner Sombartnak és másoknak a protestantizmus, helyesebben a kálvinizmus és a kapitalizmus kialakulásáról, de főként összefüggéséről való elképzelése.

A világnézetekről való tannak különösen a művészettörténetben volt nagy lecsapódása (összhangban persze a szellemtörténet alapvető pozíciójával, amely többnyire a magas művelődésre összpontosított s az itt testet öltő eszmékben látta a történeti vizsgálódások tulajdonképpeni tárgyát), elég csak Aby Warburg, Max Dvorak, Heinrich Wölfflin, John Ruskin, Erwin Panofsky, Ernst Cassirer nevét megemlíteni. Ekkortól kezdődik – például Jules Michelet, Jacob Burckhardt, Karl Lamprecht nyomán – a román, gótikus, reneszánsz, barokk, felvilágosodás, romantika fogalmainak/korszakainak/világnézeteinek módszeres kutatása, szétválasztása, „fejlődési” sorba való rendezése – szinte az összes szellem-

tudományi ágban, tehát nem csak a művészettörténetben. A kötetek sajnos mindebből mit sem mutatnak be, jóllehet az itt felemlített szerzők közül számosat tárgyalnak, például Johan Huizingát, akinél ezek a kérdések alapvetőek.

Külön kérdés azután a szellemtörténeten belül az egyfajta konzervatív politikai filozófia, amelyet a leginkább talán Friedrich Meinecke reprezentál. (Meineckétől sajnálatos módon szintén nem szerepel szöveg a kötetekben, pedig ő a huszadik századi német történetírás leginkább kiemelkedő személyisége, s mondjuk a *Persönlichkeit und die geschichtliche Welt* című tanulmánya/esszéje a historizmus, illetve a szellemtörténet számos problémájának bemutatására adna lehetőséget. Arról nem is beszélve, hogy életműve a magyar problémákra való kitekintést is lehetővé tenné, hiszen magyar *pendant*-ja a magyar szellemtörténet vezető alakjának számító Szekfű Gyula.)

További külön és önálló konstituense lehet a szellemtörténetnek az ún. kultúrkritikán és/vagy kultúrpeszimizmuson, esetenként a körforgás elvén alapuló történetfilozófia, amelyet a kötetekben leginkább természetesen Oswald Spengler és Arnold Toynbee fémjelez, de mindenképpen e helyütt lenne említendő a kötetekben úgyszintén fájdalmasan nem szereplő José Ortega y Gasset.

A kultúrkritikus/kultúrpeszimizista filozófiák egy tipikusan szellemtörténeti pozíciót fogalmazznak meg (s így lehet mondjuk Nietzsche vagy Vico a közvetlen elődjük), amennyiben alapvető és közös jellemzőjük a történelem általános „értelmére” vagy értelmetlenségére vonatkozó s Karl Popper által oly kategorikusan visszautasított kérdés feltevése, amelynek másik közös szüzséje a modernitásból való kiábrándulás, a modernitás kriti-

kája, *kultúra* és *civilizáció* számos kérdés elemzését lehetővé tevő szembeállítás, a „modern” tömegtársadalom mindennemű jelenségének elutasítása.

Végül lehetne utalni mindennek a konkrét/empirikus történetírásban való lecsapódására is. Persze a fent említettek közül is számosan – például Dilthey, Meinecke, Troeltsch, a művészettörténészek, Toynbee – elsőrendű történésznek/történetírónak számítanak, de feltétlenül meg kell említeni a kötetben szereplők közül Burckhardt, Lamprecht, de legfőképpen Huizinga nevét (a nem szereplők közül pedig számosat, az osztrák Heinrich von Srbiktól és Egon Friedeltől, a német Ernst Kantorowitztól kezdve egészen az orosz Michael Ivanovitch Rostovzeffig (Mihail I. Rostovcev), az olasz Guglielmo Ferreróig és Federico Chabodig, vagy a francia Paul Hazard-ig), akiknek életműve értelmezhetetlen a szellemtörténetről általánosan kialakított (hogy a kötet szóhasználatánál maradjak: kolligált [William Henry Walsh] vagy szinoptikus ítélet [Louis Mink] alapján megalkotott) fogalom nélkül. Hiszen az ő életművükre szinte egyformán jellemző a szellemtörténet nyomvonalából majdhogynem nyílegyenesen kikövetkeztethető esztétizmus, a magas, elit kultúrára összpontosító (persze inkább szellemi) arisztokratizmus, általában a történelem nevelő erkölcsi célzainak előtérbe állítása. Leginkább közös bennük azonban a mindnyájuk által tudatosan művelt *kultúrtörténet* műfaja, amely a sok tekintetben a társadalomtörténettel, de mindenképpen a politikátörténettel (s főként a politikai eseménytörténettel) szembenálló szellemtörténeti alapállás logikus történetírói *genre*-ja.

Természetesen az itt felsorolt/felhozott anyag számos más elrendezése is lehetséges,

illetve számosan vannak (például Benedetto Croce, Robin George Collingwood vagy az ún. angolszász vita képviselői/résztvevői), akik ebből az elrendezésből kimaradtak, s akiket viszont például a nemzeti historiográfiák bemutatásánál tárgyalni lehet. Mindez viszont sejteti, hogy történeti alapon igenis lehetséges az anyag olyan elrendezése, amely lehetővé teszi ennek (akár didaktikai szempontból való) megemésztését.

Befejezésül azért meg kell jegyezni, hogy az itteni kötetek, például a szerzőkre vonatkozó irodalmi apparátussal, eligazítással stb. hihetetlen módon elősegítik a historiográfiai tájékozódást és vizsgálatokat. Azonban – mondjuk a német címfordításokat illetően

– egy nyelvi átfésülés nem ártott volna, s igen nehezen tudnának elszámolni a szerkesztők mondjuk Paul Veyne híres, *Comment on écrit l'histoire* című művének *Kommentár a történetírásról* való fordításával, vagy Theodor Lessing *Az emberiség története – bűncselekmények értelmetlen sokasága* (eredetiben: *Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen*) című írásának ilyen formában történő magyarításával. (*Történetelmélet I–II. Szerkesztette Gyurgyák János és Kisantal Tamás. Budapest: Osiris Kiadó, 2006, 792+1208 p.*)

Erős Vilmos

egyetemi docens

Debreceni Egyetem Történelmi Intézet

